

Szücs László Gergely ELMONDHATÓ-E MÉG A KISZOLGÁLTATOTT INDIVIDUUM TÖRTÉNETE?

 ligetmuhely.com/szucs-laszlo-gergely-elmondhato-e/

A globális pénzügyi válság okozta sokk miatt a radikális baloldalnak új kapitalizmuskritikára van szüksége, amely egyúttal a lehetséges társadalmi egyenjogúság útjait is kijelöli. Nem egészen két év alatt két bestseller is megjelent, amely a kapitalizmus végéről és a hálózati logika mentén, nem hierarchikusan egyesülő emberiségről szól. Robert Misik osztrák politikai publicista legújabb művében (*Kaputtalismus*, Aufbau Verlag, Berlin, 2016) a pénzügyi és gazdasági válságot a kapitalizmus hetvenes évektől kezdődő hanyatlástörténetének kontextusában vizsgálja. Négy évtizede történt, hogy a tőke a nagyobb nyereség érdekében egyre inkább kivonult a tulajdonképpeni termelésből és megvetette lábát a pénzpiacra, ezzel tovább erősítve a pénzügyi kapitalizmus instabilitását. A hanyatlástörténetet Misik két adattípus (a kritikák szerint) meglehetősen szelektív értelmezésével magyarázza: a piaccgazdaság dinamikájának megtörése akkor igazolható, ha a növekedésre vonatkozó adatokat következetesen összevetjük a második világháború utániakkal. A „neoliberalizmus” előretörésére és a piac antiszociális jellegére vonatkozó tézisét pedig Thomas Piketty sokszor vitatott, növekvő globális egyenlőtlenségekről szóló adataival igyekszik alátámasztani. A bemutatott interpretáció szerint a válságkezelés egyes lépései (bankmentés, takarékosági intézkedések) szociális katasztrófa felé sodorták Európát, de az ellenállás lehetséges hídfőállásait is kijelölték. Mert empirikusan igazolható, hogy ott, ahol a „közösségi termelés” bizonyos elemeiben megvalósult, elkerülhető volt a katasztrófa.

optimista diagnózis

A könyv gondolatmenete meglepően összecseng Paul Mason brit újságíró „posztkapitalizmusról” szóló művének tanulságaival (*Postcapitalism: A Guide to our Future*, Allen Lane, 2015). Mason álláspontja szerint a kapitalista piaccgazdaságnak és társadalmi rendszernek az információtechnológia térhódítása adhatja meg a kegyelemdőfést. A kortárs technikai újítások ugyanis soha nem látott termelésbővüléshez vezethetnek anélkül, hogy a növekedés a munkaerő kizsákmányolására épülne – ez régi baloldali gondolat. És a hálózati alapon szerveződő közösségek a társadalmasodás olyan formáit mutatják fel, amelyek egyértelműen szembehelyezhetők a korábbi vertikális, hierarchikus szerveződési formákkal. Az információtechnológia fejlődésével a jövőben háttérbe szoríthatók a piac által dominált közvetítési mechanizmusok, és a piaci logika teljesen kiiktatható a rendelkezésre álló javak elosztásából. A könyv alapgondolata, hogy az egyenlőség kulcsa így nem valamelyik jól beazonosítható, elnyomott társadalmi csoport (például munkásosztály), hanem a hálózati logikával szerveződő közösségek kezében van, amelyek a jövőben az állam eszközrendszerét felhasználva, például a közösségi termelési módok megalapozásával, az alapjövedelem bevezetésével tehetik le az új társadalmak alapját. A két gondolatmenet nem csak „a hálózat okozza a kapitalizmus halálát”-féle naivan optimista diagnózisban egyezik. Mindkettőben jelen van a marxizmust jellemző gyanakvás, hogy a kapitalizmus erejét csodálatos alkalmazkodási képességeinek köszönheti: így újabb integrációs mechanizmusok beiktatásával újra és újra megakadályozhatja az emancipáció megvalósítását (a kifejezés az egyes ember képességeinek és szükségleteinek megfelelő élet, vagy az autonóm életvezetés lehetőségének megteremtését is jelenti. A fogalmat a továbbiakban ebben az értelemben használom).

A két gondolatmenetet rengeteg kritika érte az elmúlt időszakban, például hogy nem ütköztetnek ellentétes érveket, vagy hogy a választott narratívából nem képesek átfogó interpretációt nyújtani a válság okairól, a kor jellegzetes konfliktusairól.[1] Fontosabb azonban, hogy a szerzők mintha nem tudnák kijelölni egy érvényes baloldali kritika nézőpontját, amelyből azonosítható, mely kortárs jelenségek utalnak a „kapitalizmus hanyatlására” és melyek rajzolják föl az emancipáció reményét. Így a kapitalizmus meghaladását állítólag elősegítő információtechnikai fejlődés és hálózati társadalom pozitív bemutatásának kontrasztjaként nem tüntetik fel meggyőzően az új kizáró mechanizmusok aggasztó jelenségeit: például a tudásmonopóliumok vagy szegmentált, manipulálható virtuális közösségek létrejöttét, és az információ-technológia fejlődésével növekvő kontroll lehetőségét.

a hatalom logikája

A kritikai elméletek nézőpontjából ezen a ponton általánosabb kérdés is felvethető. Megalkotható-e egyáltalán a mai társadalmi körülmények között hiteles kritikai narratíva, ha a „klasszikus” marxizáló kritikai elméletek tapasztalati horizontja már nem áll rendelkezésre? Leleplezhető-e a hatalom logikája, ha a mindent átható „instrumentális racionalitásról”, az élet minden részletére kiterjedő racionális munkaszervezésről, a „totális integrációról”, az elidegenedésről és eldologiasodásról szóló leírások már nem csengnek össze a kortárs társadalmak tagjainak elsődleges tapasztalataival? Elmondható-e a kiszolgáltatott, a hatalom logikája által legyűrt individuum mai története, összefüggésben az emancipáció lehetőségével?

A „projekt” fogságában

Tallár Ferenc új esszékötete (*[Az áramlások terében](#)*, Liget, 2015) különösen érdekes kérdésem szempontjából, hiszen a Magyarországon eddig megjelent legmeggyőzőbb baloldali kísérlet a hatalom és kortárs individuum helyzetének feltérképezésére. A könyv gondolatmeneteinek három dimenzióját elemzem: a *társadalmi*, *kulturális* és *demokrácia-elméleti* nézőpontból lehetőségünk nyílik a jelenlegi hatalmi konstelláció interpretációjára is. Reményeim szerint felmutatásukkal elkerülhetjük néhány kortárs marxista elmélet (például a fenti utópikus gondolatmenetek) problémáját: az elnyomás döntően gazdasági és elosztási kérdésként történő tárgyalását.

Tallár sok más társadalomtudóshoz hasonlóan úgy látja, hogy a kapitalizmus kortárs jellegzetességeinek megvilágításához az 1968-as mozgalmak dinamikájára és következményeire kell figyelni. A közbeszédben '68 rendszerint a diákmozgalmakat jelenti a hagyományellenes és tabudöntőgető ellenállási stratégiáival, az ellenkultúra kiépítésével, pacifizmusával. A kor antikapitalista mozgalmi valójában jóval differenciáltabbak voltak; a mozgalmak két fontos központjában: Olaszországban és Franciaországban például párhuzamosan zajlottak az ipari munkásság egész országot behálózó sztrájkmozgalmi és a diákság mozgalmi. Ezek egészen eltérő társadalomképre épültek és egymással mély ellentmondásban lévő követelményekkel álltak elő. A munkásság mozgalmait rendszerint igen hierarchikusan és bürokratikus felépítésű nagy szakszervezetek, nemegyszer szovjet befolyás alatt álló kommunista pártok irányították, fő törekvésük a szegénység felszámolása, a munka és a tőke közötti egyenlőbb elosztás követelése volt. Kritikájuk megfogalmazása során ugyan radikális módszerekhez folyamodtak, és több szabadidőt, jobb munkakörülményeket, egyenlőbb elosztást akartak. De értelmezhetőek voltak a rendszer logikáján belül: a rögzített munkahely és munkaidő, a homogén társadalmi kategóriák (például tőkés,

bérmunka, szakmunka), a hierarchikus munkaszervezés, a jogilag rögzített munkavállalói státusz rendszerének fenntartásával voltak megvalósíthatók.[2]

művészeti jellegű kritika

A diákság kezdettől konfliktusban állt a munkavállalók képviselőivel, mert ők a kortárs társadalmak értelmezési kereteit akarták radikálisan megkérdőjelezni. Mozgalmuk középpontjában az elidegenedés, a bürokratikus és hierarchikus viszonyok felszámolása állt, általánosabb célkitűzésük az eldologiasodott viszonyokért felelős piac, tömegkultúra és tömegtermelés látványos elutasítása, a homogenitás, az uniformizáltság megszüntetése, az egyéni differenciák elismerése volt. Követelésük így nem álhathat meg a munkakörülmények és a javak elosztásának javításánál, egy „művészeti jellegű kritika” nézőpontjából olyan társadalmi viszonyok megteremtésére törekedtek, amelyek a meglévő keretek felbomlasztásával nagyobb teret biztosítanak a spontaneitásnak, a kreativitásnak, a korábban idegen egyének közötti hálózatok kiépülésének.[3]

Ahogy azt Habermas is megfogalmazta a késő kapitalizmus válságtendenciáiról szóló írásában, a '73-as olajválság utáni időszak kérdése – a rendszer felől –, hogy a válságot követően hogyan biztosítható a termelés növekedése és az átalakuló társadalom integrációja.[4] Habermas gondolatmenetében is kirajzolódik, hogy a tőke az elégedetlenségekre a növekvő állami beavatkozás eszközeivel: bértárgyalásokkal, kollektív szerződésekkel, az állami szerepvállalás erősítésével válaszolt. Ma már látható, hogy ezek a beavatkozások átmenetileg javítottak a munkavállalók helyzetén, de befagyasztották a hierarchikus viszonyokat, így új konfliktusgócot hoztak létre a munkaszervezés, a nagyobb önállóságra törekvő fehérgallérosok és a többi munkavállaló között.

Tallár diagnózisában Luc Boltanskihoz kapcsolódik, aki szerint a konfliktus feloldása, a termelés feletti ellenőrzés helyreállítása csak úgy volt lehetséges, hogy a kapitalista munkaszervezet magába olvasztotta a 68-as „művészeti kritika” önállóságra és kreativitásra vonatkozó követeléseit. A technikai, informatikai fejlődés eredményeit kihasználva ezután olyan munkaszervezés kialakítására nyílt lehetőség, amelyben eltűntek a hagyományos munkahely térbeli és időbeli keretfeltételei, a munka jogilag meghatározott státuszhoz kötöttsége. A munka világában betöltött szerep gyakran már nem szigorú hierarchikus rendszer által, hanem alkalmi projektekkel meghatározott, amelyben a felelősség és a lojalitás egyetlen alkalomra szól, a munkatársak folyamatos kicserélődése lehetővé teszi a munkaidő és a szabadidő közötti határvonal fokozatos felszámolását. Az új körülményeknek megfelelő munkavállaló „élethossziglan tanul”, megbízása rendszerint nem a szakértelem elismerésén, hanem többé-kevésbé gyorsan elsajátítható készségeken alapul.[5]

A munka új világa így kívülről megfelel a hatvanas évek sok követelésének: kreativitást, spontaneitást, horizontális viszonyokat feltételez. Nem nehéz azonban az ilyen típusú munkaszervezésből adódó rossz társadalmi közérzetre rámutatni, melynek alapja, hogy az egyén élete végéig gyors alkalmazkodásra kényszerített, ha nem akar tartósan a társadalom peremére sodródni, vagy a prekariátus növekvő rétegét gyarapítani.[6] Tágabb perspektívából nézve a rögzített státuszok felszámolása a felelősségvállalás korábbi rendszerének felbomlásához is hozzájárult, így a társadalmi kohézió és szolidaritás korábban meglévő formái is felbomlóban vannak.

Az autonómia halála

Ezen a ponton az utópikus szocializmus nézőpontjából mégiscsak felvethető, hogy az egyéni tudatosság növelésével, a hatalom ellenőrzésére alkalmas új, hálózati logika szerint szerveződő mechanizmusok intézményesítésével nem lehetne-e megteremteni az új társadalmi valóságnak megfelelő új szolidaritási viszonyokat. Ennek lehetőségét nehezíti, hogy a jelenkori válság diagnózisának mélyebb *kulturális* dimenziója is kibontható. Tallár szerint e dimenzió megjelenítéséhez a jelenkori kultúra paradigmatis megjelensége, a hagyományos könyvkultúra felbomlására kell figyelniünk, hogy azután nagyobb rálátást nyerjünk a szocializációt meghatározó kultúra alapmechanizmusaira.

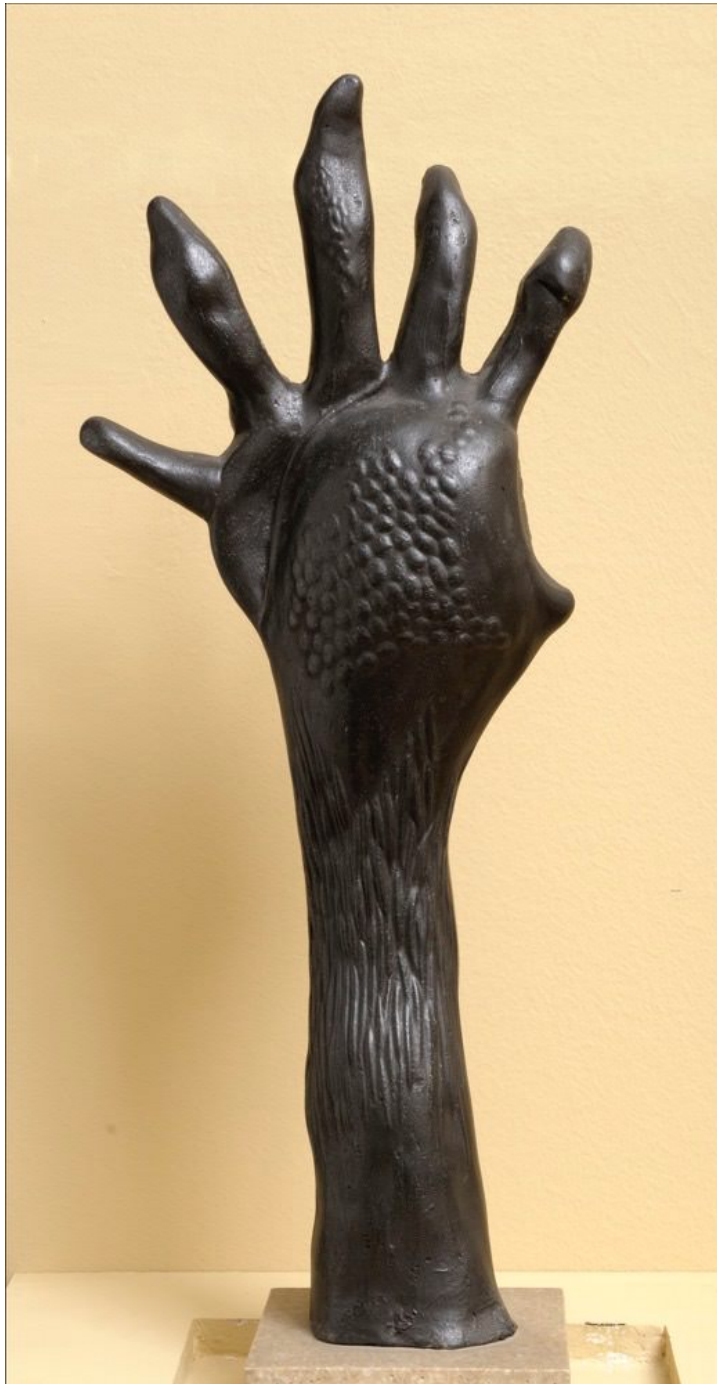
Az e-könyvek megjelenése, a hagyományos könyvkiadók megszűnése vagy átalakulása a könyvkiadás és az egész kulturális szféra radikális átalakulására utal. Ma már nem tűnik távolba mutató utópiának, hogy nem szigorúan gondozott és lektorált szövegek jelennek meg egységes és lezárt formában. Egyre inkább lehetőség van „nyitott szövegek” közlésére, amelyek gondozásából kiiktatták a szerkesztői tekintélyt, és az olvasó maga is a szöveget továbbíró, átdolgozó „szerzőtárssá válik”. Ezt a jelenséget sokan a „kultúra demokratizálódásaként” értelmezték, valójában a kultúra hagyományos önértelmezésének felszámolása. Ha a kiadó, a kritikus, a szerző és az olvasó közötti falak valóban leomlanak, lehetetlenné válik olyan autentikus nézőpont feltételezése, amelyből meglévő kánonok szerint, rögzített értékhierarchia alapján értékelhetjük a művet, végső soron ítéletet mondhatunk értékről vagy értéktelenségről. E nélkül a kulturális jelenségek többé nem helyezhetők el az európai kultúra jelentős-összefüggéseinek kontextusában, következésképpen megszakad a dialógus, amely – kultúránk hagyományos önképe szerint – a kortársak és más korszak szerzői között zajlik.[7]

így tanultunk ítéletet alkotni

A könyvforma kialakulásának azonban döntő hatása volt modern önértelmezésünk kialakulására is. A kézbe fogható könyv több évszázados, öntudatunkat alakító „metafizikai” eszmény: hogy egy gondolatmenet lezárható, önálló és a pillanatnyi aktualitástól független érvényességű. E lezárt „időtlenség” folyamatos jelenléte óriási szerepet játszott autonóm individuummá válásunkban; az elmúlt évszázadokban így tanultunk ítéletet alkotni társadalmunkról, a kultúráról – és ami az egyéni identitás szempontjából a legfontosabb – önmagunkról. A könyvben megtestesülő „rögzített tárgyállandóság” nélkül lehetetlen pillanatnyi helyzetünktől eltávolodva, a rögzített perspektívák egyikébe helyezkedve ítéletet alkotnunk a kortárs társadalomról, a hatalmi konstellációról és az ezekhez fűződő viszonyunkról.[8] Magasabb absztrakciós szinten úgy is fogalmazhatunk, hogy a nyomtatott könyvnek mint a kultúra szimbolikus tárgyának elterjedése lehetővé tette az olvasó távolságtartását az emberi szellem idegenné válásától. A vulgarizált hegelianus állásponttal szemben azonban az idegenség, dologiság napjainkban tapasztalható feloldódása nem a szabadság eljövételéhez, hanem éppen az egyenjogúság szükséges feltételét képező individuális kritika lehetőségének felszámolásához vezetett.

Tallár diagnózisában két egymástól többé-kevésbé független tendencia kapcsolódik össze. Az elmúlt évtizedekben a dekonstrukció „módszere” lett uralkodó a szellemi életben, és az eredetileg tekintélyellenes megközelítés szerint a metafizika, a megszilárdult kánonok, a „nagy elbeszélések” hatalma alól csak akkor szabadulhatunk fel, ha a gondolatot, a szöveget nem tekintjük lezárható egységnek, ha megnyitjuk az asszociációk, az elágazások és a variációk „végtelenbe vesző terét”. Ez egyben lemondás arról, hogy a kultúra, a társadalom bármelyik szegmenséről valamilyen végérvényeset vagy univerzális érvényességi igényrel rendelkező megnyilatkozást tegyünk. A dekonstrukció módszerét követő posztmodern „értelmező” nem is törekszik az érvényesség kritériumainak felállítására, pusztán kapcsolódási pontokat, átjárhatóságot keres a többé egymás alá és fölé nem rendelhető szövegek között.[9]

Komplementer folyamat az internet univerzumának kiépülése, amely rövid időn belül a tájékozódás alapformájává, az új generáció alapvető szocializációs közegévé vált. A hálózat közössége más korok olvasójával ellentétben műfajilag besorolhatatlan képi, filmszerű és szöveges információk tömkelegével találkozik; a legtipikusabb esetben nem áll rendelkezésére olyan tekintély vagy mérce, amelynek nézőpontjából ítéletet alkothatna az információ hitelességéről vagy a gondolat érvényességéről. Az internet a posztmodern gondolkodásban már sok éve meghonosodott elképzelést tette elérhetővé a tömegek számára, hogy a kultúra egészét térbeli és időbeli szegmentációt nélkülöző „hypertext”-ként kell felfognunk, melyben nincs olyan rögzíthető pont, amelyből nézve végérvényes hierarchia állítható fel a tartalmak értelmére és értékére vonatkozóan.[10]

Az egyéni szocializáció szempontjából alig visszafordítható folyamatot tapasztalunk: a kulturális és társadalmi helyzet értékeléséhez szükséges minden hierarchikus rendszer eltűnésével önértelmezésünk fogódzói tűntek el. Az „áramlások terébe” kerülő én elveszíti értelmező, tehát „lezáró” és „központosító” szerepét, végül nem tudja meghatározni saját helyzetét a világban. Az orientációs pontjait elvesztő ének le kell mondania az autonómia lehetőségéről, amely a korábban diagnosztizált szolidaritáshiány viszonyai között a kiszolgáltatottság soha nem tapasztalt formáihoz vezethet. A diagnózis után éles kritikát fogalmazhatunk meg a gondolatról, amely szerint a hálózat logikájának követése földre kényszerítheti az autonóm individuummal szembeállítható hatalmat. A hálózat logikáját és a hatalmat szembeállító szerzőknek nem csak azzal kell szembenézniük, hogy a „forradalmi” információ-technológiai fejlődés (marxista terminológiával élve) a „tőke logikája által meghatározott”. Könnyen lehet, hogy a világháló és vele együtt a hálózati társadalom robbanásszerű fejlődése olyan gyorsan alakítja át a korábbi kultúrát, hogy az egyén minden normatív viszonyrendszerét elveszítve végül teljesen védtelen marad a hatalom logikájával szemben.

Poszt-demokrácia

Tallár esszéiben az önmaga belső törvényei szerint cselekedni nem képes, autonómiáját elvesztett egyén képe jelenik meg, aki a hálózati logika szerint szerveződő társadalomban nem talál biztos fogódzókat erejének megszervezéséhez. Colin Crouch poszt-demokráciáról szóló elméletével összecsengően mondhatnánk: jelenkori problémáink legfőbb oka, hogy a kapaszkodókat elvesztő egyének nem tudják feltölteni élettel a klasszikus demokrácia formálisan továbbra is fennálló intézményeit. A tézis kidolgozása után megvilágítható lenne, hogy a parlamentek a döntéshozatal valós helyszínéből hogyan váltak színházzá vagy a demokrácia utáni időszak egyszerű díszletévé. Hogy az emberi jogok – amelyek valaha az egyéni autonómia védőbástyái voltak – hogyan váltak nagy tömegek szemében elvont és semmitmondó elvekké; hogy mi lehet az oka a választásokon a szavazási kedv látványos csökkenésének; és (a brit kilépés és a hazai kvóta-népszavazás időszakában igencsak aktuális kérdés) hogyan vált a népszavazás az önrendelkezés kifejeződéséből a populista demagógok manipulatív eszközévé? Összességében: hogyan csúszott ki a társadalom tagjainak kezéből a már meglévő kezdeményezőkézség, és hogyan vált – ha követni szeretnénk Crouch tézisét és szóhasználatát – a „neoliberális”, gazdasági érdekeket követő elit foglyává[11].

politikai kiábrándultság

Tallár nem aknázza ki a lehetőségeket a kortárs demokráciák lehetséges kritikája számára. A demokrácia jelenlegi állapotáról szóló kritikus nézőpont kijelöléséhez meglepő módon Carl Schmitt weimari köztársaságról szóló diagnózisához fordul, és azt a schmitti kérdést tartja szem előtt, hogy miképpen alapozható meg a népszuverenitáson nyugvó demokratikus társadalom a jogállam megmerevedett struktúráival szemben. Erősen kétséges azonban, hogy a schmittiánus elmélet megfelelő keretet biztosít egy kortárs baloldali társadalomkritika megalkotásához és az emancipáció lehetőségének megalapozásához. Hogy a Weimari Köztársaság elemzésekor a „társadalmi káoszról” felvázolt, igen plasztikus kép analóg lehet-e a mai társadalom állapotával. Tallár Schmitt nyomán a weimari korszakot úgy értékeli, amelyben a jogállam formailag meglévő struktúrái mellett kvázi-polgárháborús viszonyok uralkodnak, tehát a jogi normák nem képviselnek hatékony erőt a demokratikus társadalom integrációjához; a paramilitáris szervezetek utcai jelenléte dominál, és a politikai csoportosulások strukturáló erejét szinte kizárólag egy másik csoportosulás mint ellenség felmutatása jelenti, amelyet meg kell semmisíteni.[12] A mai nyugati társadalmak „hétköznapijainak” tapasztalata azonban (annak ellenére, hogy Franciaországban tart a hónapokkal korábban meghirdetett szükségállapot) nem kapcsolódik a permanens polgárháborús atmoszféra tapasztalatához. Lehet, hogy a kortárs társadalmak polgárai elveszítették megszokott értékorientációjukat (hogy a bal- és jobboldali pártok hagyományos társadalmi bázisai felmorzsolódtak, a szakszervezeti mozgalmak kora leáldozott stb.), de korunk demagóg hatalmi aktorainak felemelkedése inkább a politikai kiábrándultság jelenségéhez, valamint az egyébként apolitikus tömegeknek a terrorcselekmények és a migrációs krízis nyomán megnövekvő bizonytalanságérzetéhez kötődik, mint a kvázi-polgárháborús állapotok politikai túlfűtöttségéhez.

Vajon Carl Schmitt végtelenül pesszimista emberképe nem zárja-e ki eleve a „demokrácia helyreállításának” baloldali programját? Schmitt a Donoso Cortés és más ellenforradalmi gondolkodók politikai teológiájában megjelenő emberképet veszi alapul, amely a francia forradalom utáni politikai társadalmak tagjait a politikai

tekintélytől megszabaduló, ösztönvezérelt, dühöngő, primitív csöcselékként ábrázolja.[13] Mivel ez az emberkép kizárja – például Hannah Arendtrel vagy Jürgen Habermasszal szemben – a konfliktusok kommunikatív megoldásának lehetőségét, kérdéses, hogy a schmitti diagnózisra ráépíthető-e a „demokrácia reorganizációjának” programja, amely a társadalom tagjainak valóban megélhető szabadságot ígér. Tallárnak is el kell ismernie, hogy sem a homogén értékközösségként felfogott „demokrácia” ideálja[14], sem a kortárs társadalmak „öskáoszából” politikai egységet teremtő szuverénre, vagy egy politikai prófétára várakozás[15] nem vonzó perspektíva a kortárs demokrácia-elmélet számára. Schmitt demokrácia-elméletéhez kapcsolódva arra kényszerülünk, hogy a jogállamot a „demokratikus” normáktól független és azonosulásra méltatlan társadalmi formációként interpretáljuk. Így az azonosulás Schmitt weimar-diagnózisának normatív olvasatával eleve kizárja a (pl. Habermas által szem előtt tartott) lehetőséget, hogy a demokrácia újragondolását a szubjektív szabadságjogokat védelmező jogállam keretei között képzeljük el.[16]

a politikai társadalom minimum-feltételei

Mégis érdemes Tallár gondolatmeneteihez fordulnunk, amelyekben Schmitt elméletéből magasabb absztrakciós szinten próbál érvényes szempontokra találni egy kortárs politika-kritika számára. Eszerint a barát/ellenség viszony mint a modern politikát strukturáló dichotómia schmittiánus azonosítása arra figyelmeztet, hogy tragikus következményekkel járhat, ha az ember és ember közötti viszonyból eltűnik a differenciák azonosításának lehetősége. Az egyén ebben a megközelítésben nem készen találja magát a társadalomban, önmagára eszmélése összetett társadalmi folyamat eredménye, a társadalmi viszonyok meglévő hálózatában – a családban, egymással olykor szembenálló kulturális vagy vallási csoportokban, a társadalmi státushierarchiában, jellegzetes társadalmi érték- és érdekkonfliktusokban – megtanulja magát társaihoz képest „másnak” vagy „azonosnak” észlelni, megtanulja azokat a preferenciáit és értékeit azonosítani, amelyek a társadalmi életben orientálják.[17] A politikai társadalom így nem a szerződéses felfogásból ismert „atomisztikus szubjektumokból” áll, hanem komplex szociális beágyazottságú, folyamatosan változó individuumok és az általuk azonosulásra méltónak tekintett szociális csoportok hálózatából. Talán tényleg érdemes újra elővenni Carl Schmitt kérdését: hogyan szervezhető újra a politikai társadalom, miután az uralom alapjai elveszítették hagyományos teológiai-metafizikai megalapozottságukat? Mintha Tallár ezt a kérdést szeretné újrafogalmazni általánosabb formában és a diagnózisához illő módon: megteremthető-e egyáltalán a politikai társadalom minimum-feltételei, ha nemcsak a lojalitások sokszínű hálózata nem áll már rendelkezésünkre, de az azonosság és különbség felismeréséhez szükséges szilárd fogódzókat is elvesztettük?

A kritika lehetősége

Ha Tallár diagnózisát szigorú értelemben vett kritikai társadalomelmélet alapjává akarjuk tenni, választ kell adnunk a kérdésre: hogyan jelölhető ki a kritikai szubjektum helye az elmélet konstrukciójában. Tallár diagnózisának fontos tanulsága szerint a rögzített kánonokon és értékhierarchián, a gondolatok önállóságán alapuló kultúra utolsó nyomainak eltűnésével nincs többé semmilyen kritériumunk az értelem privilegizált szempontjának bemutatására.[18] Hogyan igényelhetjük hát a kritika érvényességét más kritikákkal vagy helyzetleírásokkal szemben, ha többé nincs lehetőségünk észszerű nézőpont azonosítására? Egy másik tanulság, hogy az egykor „önmaga szerepviszonyait egyben tartó”, „önmagával valamilyen formában egységet képviselő”, „önmaga törvényei által meghatározott” individuum teljesen feloldódott a „jelentések áramlásának végtelen terében”. [19] Ha azonban radikálisan kétségbe vonom saját magam és kritikám címzettjeinek képességét a szabad döntésre, értelmes életvezetésre, hogyan igazolhatom, hogy belátásom és a jövőért érzett felelősség beszél belőlem kritikám megalkotásakor? Hogyan tudom igazolni, hogy nem a mindent átszövő hatalom mozgat? Fontos feltevésként fogalmazódott meg az is, hogy a metafizika és az értékkanonok uralta világ végleges eltűnésével egyre távolabb kerültünk a lezárt történetek elmondásától, amelyek kontextusában az emberi cselekvések értelmet nyerhetnek. De miből nyerik értelmüket a meggyőzőnek tűnő narratívák, amelyek az individuumok növekvő kiszolgáltatottságáról szólnak? Lehetséges-e egyáltalán társadalomkritika, ha Tallár diagnózisai helytállóak? E kérdésekre nehéz választ

találni az esszében, így végül az emancipáció útjának kijelölésétől is távol kerülünk. Tallár izgalmas gondolatmeneteitől viszont nem áll távol, hogy írásomat nyitva hagyott kérdésekkel zárjam.

A cikk megírását az MTA Posztdoktori Kutatói Program támogatta.

[1] Werner Plumpe: *Der Markt ist tot, es lebe das Netz*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2016. 06. 11. http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/der-markt-ist-tot-es-lebe-das-netz-14260472.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2

[2] Tallár Ferenc: *Individualizmus – individuumok nélkül. Avagy hogy került a Nagy Generáció a Hálóba?* In: *Az áramlások terében*, Liget Műhely Alapítvány, 2015. 73–74.

[3] I. m. 75–77.

[4] Jürgen Habermas: *Válságtendenciák a kései kapitalizmusban*. In: Felkai Gábor (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz, Budapest, 62.

[5] Tallár Ferenc: *Individualizmus – individuumok nélkül. Avagy hogy került a Nagy Generáció a Hálóba?* In: i. m. 80–83. és *A művészeti kritikáról, és a „nem is tudom miről”*. *Avagy csöbörből vödörbe?* In: i. m. 88–89.

[6] Tallár Ferenc: *A proletariátustól a prekariátusig és tovább. Avagy az áramlások terébe vetve*. In: i. m. 134.

[7] Tallár Ferenc: *Légy a levesben? Avagy We are the Web?* In: i. m. 23–24.

[8] I. m. 19–20.

[9] I. m. 27–30.

[10] I. m. 31–34.

[11] Colin Crouch: *Postdemokratie.*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2008. 10.

[12] Tallár Ferenc: *A „politikai”, avagy kísérlet egy lehetetlen tárgy megalkotására. Kortársunk, Carl Schmitt?* In: i. m. 157-170.

[13] Ulrich Rödel – Günter Frankenberg – Helmut Dubiel: *Die demokratische Frage*, Suhrkamp Frankfurt am Main, 1989. 133.

[14] Tallár Ferenc: *A „politikai”, avagy kísérlet egy lehetetlen tárgy megalkotására. Kortársunk, Carl Schmitt?* In: i. m. 168.

[15] I. m. 173.

[16] L. pl. Habermas: *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1992. 203.

[17] Tallár Ferenc: *A „politikai”, avagy kísérlet egy lehetetlen tárgy megalkotására. Kortársunk, Carl Schmitt?* In: i. m. 179-182.

[18] Tallár Ferenc: *Individualizmus – individuumok nélkül. Avagy hogy került a Nagy Generáció a Hálóba?* in. *Az áramlások terében*, Liget Műhely Alapítvány, 2015. 50.

[19] Im. 55. 58.

kép | Jakovits József szobrai